

KANADSKÝ VENKOV

Vladimír Matuš

S autorem tohoto příspěvku – kanadským architektem Vladimírem Matušem, jsme vás seznámili v loňském druhém čísle našeho časopisu v článku, který se týkal projektu pro nevidomé („urban braille“). Tentokrát se Vladimír Matuš zamýšlí nad problémy kanadského venkova, ne tolik nepodobným těm našim. Věříme, že autorovy názory a postřehy o tom, jak to vypadá na venkově za „velikou louží“ budou zajímavé i pro naše čtenáře.

Výměna zkušenosti

Probíhající transformace venkova v České republice není unikátní. V dnešním propojeném světě se řešení problémů českého a moravského venkova může v mnoha směrech opírat o zkušenosti v zahraničí. Je nutné vědět, jak to dělají jinde a s jakým úspěchem. Zároveň i výsledky domácího úsilí mohou ovlivnit řešení podobných problémů v jiných zemích (act locally, think globally).

Znalost minulosti

Předpokladem úspěšného plánování je především důvěrná znalost minulosti. Pokud chápeme historický vývoj vesnice jako sled radikálních změn, je třeba zdůraznit, že první radikální změna byla stavba původní zemědělské usedlosti. Tuto změnu (kterou nikdo neoplakává), můžeme popsat jako bezohledné zničení přírodního ekologického systému a jeho nahrazení umělou, lidmi vytvořenou ekologií

(natural ecology × human-made ecology). Přírodní rozmanitost (biological diversity) byla zredukována na několik málo druhů rostlin a zvířat (monoculture). Jinými slovy, příroda byla domestikována a donuce na sloužit zájmům a potřebám lidí. Hrubé porušení přírodní rovnováhy (ecological balance) dalo vznik celé řadě problémů, s kterými dodnes zápasíme.

Praktickým měřítkem úspěchu ve střetnutí lidských zájmů a přírody je pojem „úživnost“ (life support capacity) dané oblasti. Například velikost území, které je nutné pro obživu, můžeme měřit v tisících čtverečních kilometrech pro rodinu nomáda (až 60 tisíc km² pro jednu rodinu „historického“ eskymáka), v hektarech pro rodinu zemědělce v mírných klimatických podmínkách a v arech pro rodinu v industriální společnosti, jejíž ekonomika je založena na těžbě nerostů. Z toho lze usoudit, že v postindustriální společnosti

teoretická velikost území, nebo-li ekologická stopa jedné rodiny, bude pravděpodobně měřena v metrech čtverečních. Tento trend musí mít nevyhnutelně radikální dopad na životní styl, formu města, venkova a krajiny. Bylo by však chybou brát tento trend za další nevyhnutelnou katastrofu na obzoru. Vzhledem k tomu, že dnes lépe rozumíme vztahům člověka a přírody, plánování budoucnosti venkova je nebyvalou příležitostí obnovení ekologické rovnováhy.

Správné chápání současnosti

Současný venkov je ještě více, než kdykoliv v minulosti, obětí změn a tlaků, které nemůže kontrolovat. „Utěchou“ snad může být, že nejen vesnice, ale i města na celém světě prošla a procházejí stejně velkými a krutými změnami. Můžeme se také „utěšovat“, že *poměštění* vesnice jde ruku v ruce s *povesničením* města (suburbaniza-

tion of inner cities), což je, alespoň na zdejší severoamerický kontinent, považováno za stejně velký problém.

Nezbývá tedy než se smířit, že žijeme v době, která se zásadně liší od minulosti. Rodící se post-industriální společnost, založená na všespojující informační komunikační síti, na výměně a prodeji informací (které se staly zbožím) a na masovém přístupu k širokopásmovým vlnám (broadbands), smazává nejen rozdíly mezi venkovem a městem, ale i rozdíly mezi odlišnými kulturami v různých částech světa. Jakákoliv intervence do procesu výstavby současného venkova musí být v souladu s realitou přítomnosti.

Automobil a rozšiřování měst

Zde, na severoamerickém kontinentu, snad více než kdekoli jinde na světě, překotné rozšiřování měst (urban sprawl) zdá se být téměř nezastavitelné. Nová výstavba (suburbia) nemilosrdně pohlcuje přírodní a zemědělské oblasti, včetně malých měst, vesnic a usedlostí (exurbia), které jí stojí v cestě. Obžalovaným z těchto zločinů proti přírodě a civilizaci je osobní automobil. Užívání nebo lépe zneužívání automobilu vede nejen k degradaci přírodního, ale i lidského prostředí.

Ochrana přírody

Z ptáčích perspektivy se severoamerický kontinent jeví jako přírodní oblast, proťkaná ne příliš hustou sítí lidského osídlení. Jsou výjimky, samozřejmě, například východní část Spojených států, kde se nezadržitelně formuje megalopolis. Nicméně v porovnání s hustotou evropské zástavby je Kanada zemí téměř panenské přírody.

Proto, z kanadské perspektivy, je možno vidět Českou republiku jako pravý opak Kanady, tedy jako souvislé lidské osídlení, s mezerami (voids) vyplněnými kultivovanou, historicky ztvárněnou krajinou, lesy, parky, a zemědělskou půdou. Z toho vyplývá, že v České republice, podobně jako ve všech hustě zastavěných zemích, je předpokladem veškerých úvah o zachování historické vesnice, nebo alespoň vesnického charakteru, zachování a ochrana přírodního okolí (natural environment). Unikátní charakter vesnice spočívá v citlivém vztahu mezi lidskou a přírodní ekologií.

Ochrana veřejných prostorů

Dalším důležitým krokem je soustředit se na venkovský veřejný prostor a zachovat nebo navrátit jeho historické kvality.

Většina zdejších urbanistů se kloní k názoru, že kvalita komunity je určena kvalitou veřejného prostoru. Jinými slovy, prostor mezi budovami je důležitější než budova sama (urban void × building). Veřejný prostor je považován za „obytný pokoj“ (living room) města nebo obce. Fasády budov jsou stěny (walls), které tento „obytný pokoj“ vytvářejí.

Chodci a pěší prostředí (pedestrian environment)

Uvádím několik příkladů z Kanady, které zobrazují nesmírně obtížný zápas vrátit obcím lidské měřítko a hodnoty, které byly zničeny automobilem. Věřím, že situace v českých a moravských obcích není tak zoufalá jako na tomto kontinentě.

Snad díky znečištěnému ovzduší a vody, snad díky důsledkům v oblasti lidského zdraví a veřejné hygieny, snad díky dobře organizovaným radikálním environmentalistům, jsme dnes svědky různých experimentů, které se snaží znovu obnovit kompaktní obce a související životní styl nezávislý, nebo méně závislý na automobilu. Ne všechny experimenty jsou zdařilé. Největší problém je přesvědčit severoameričany, že by měli více chodit než jezdit. Bohužel, většina zdejší populace by si radši nechala za živa vyoperovat slepé střevo, než by se vzdala svých aut.

Pro zajímavost, například v Torontu v roce 1900 byl chodec na vrcholu pyramidy důležitosti. Mohl kráčet kdekoli se mu zlíbilo. Vozy a povozy byly zákonem povinny se mu vyhýbat. Během třiceti let si automobil přivlastnil veřejné prostory a chodec mělo dovoleno kráčet jen po chodníku a úzce vymezených přechodech ulice. Bylo (dosud je) trestné přejít ulici mimo označený přechod. Ulice se rozdělila na dva těžko překročitelné břehy.

Současnou snahou je vrátit ulici a veřejný prostor do „nohou“ chodce. Tato snaha pokračuje dvěma směry:

Jednak je to uvedení tzv. „mix land-use“, což znamená zamíchání bydlení, nakupování, a všech potřeb, které normální život vyžaduje, tak jak to bývalo za starých dob. To je ovšem revoluční změna,

protože my zde máme všechno rozházené v separovaných zónách a dálnice spojují bydlení, zábavu, nákup, kostely, školy, pracoviště, rekreaci, úřady..., takže jsme nuceni trávit půl života v automobilu.

Druhý směr je vrátit chodci zpátky historickou důležitost. Celá řada sociálních aktivistů teď bojuje za práva chodců. Snaží se prosadit tzv. „Pedestrian Charter of Rights“ neboli „Právo chodců“. Myslím si, že chůze je nejstarší a univerzální forma cestování. Přednosti a výhody jsou zřejmé: chození je prakticky zadarmo, slouží k utužení zdraví, má minimální dopad na přírodní prostředí. Toto pěší prostředí napomáhá vytváření lepších lidských vztahů, podporuje lokální obchod a ekonomiku.

Samozřejmě že „Právo chodců“ jako politický nebo právní instrument nevytvorí pěší obce a města. V první řadě chodec musí mít důvod někam jít. Proto, v pěší vzdálenosti od bydliště, musí být veřejný společenský prostor (public place), což je místo neformálního společenského styku, kde jsou obchody se zbožím denní potřeby, kostely, hospoda, park, hřiště, kino, divadlo, klub, zkrátka všechno to, čemu my tady říkáme „pedestrian generators“.

Zároveň je nutné, abychom uvážili, že chodci jsou také penzisté, děti a lidé s tělesnou vadou. Proto pocit bezpečí a tělesná pohoda je důležitou součástí úspěšného pěšího prostředí. Tyto důležité kvality nesmí být ohroženy po západu slunce nebo v zimním období. Plánování musí vycházet z lokálních podmínek, např. horská vesnice se bude nutně lišit od vesnice v rovině.

Jednou z největších tragédií severoamerických obcí je forma nákupu. Za mého mládí jsme chodili nakupovat, dnes v Severní Americe jezdíme nakupovat. Čím je větší a bohatěji zásobené nákupní středisko (shopping mall), tím větší musí být oblast, které slouží (catchment area). Velká střediska vytlačují malá a proto je nutno stavět více dálnic, větší parkoviště, ztrácet více času v autě. Pálit více benzínu a více znečišťovat ovzduší. (Vzpomínám, jak v padesátých letech v Mostecké ulici v Praze bylo možno uspokojit veškeré denní potřeby v rozmezí jednoho bloku, včetně nákupu potravin, návštěvy kavárny, několika hospod a vináren, holiče, banky, kostela a klubu baráčeků).

Živé zkameněliny

Předpokládám, že v České republice stále existují vesnice, které nějakým zázrakem odolaly zrušení a dodnes si zachovaly nejen jednotlivé budovy, ale i celkový charakter a možná ve výjimečných případech i životní styl minulých časů. Některé z těchto vesnic by mohly být vybrány a chráněny jako „historické vesnice“ nebo jako „živé muzeum“.

V Kanadě a v USA máme celou řadu zemědělských oblastí, ve kterých vesnice žijí životem raného devatenáctého století. Jejich obyvateli jsou náboženské skupiny, nejznámější jsou Amish a Mennonité. Jsou to odnože křesťanských protestantů, kteří přišli kdysi z Německa a dodnes hovoří mezi sebou středověkou němčinou. Věří, že když zahrnou technologický pokrok a budou žít v preindustriálním stylu, budou blíže k Bohu. V těchto vesnicích vidíme bryčky, petrolejové lampy, svíčky, cepy, pluhy, žebříňáky a hojnost lidské dřiny a potu. Berou doslova příkazání „modli se a pracuj“. Vše dělají svépomocí, včetně svých obydlí. Nejzajímavější, z architektonického a inženýrského pohledu, jsou jejich stodoly. Jsou to doslova dřevěné katedrály, úchvatné nejen svou konstrukcí, ale i postupem stavby. Těžko uvěřit, ale mennonitské zemědělské kolonie jsou ekonomicky úspěšnější než konvenční farmáři. Velmi žádané je jejich ručně vyrobené textilní zboží. Jejich hlavním produktem jsou „organicky“ vypěstované a připravené potraviny. Žádné chemikálie, jen poctivý hnůj. Vesnice a trhy jsou neobyčejně populární a Mennonité, přes svoje legrační oblečení, se těší vážnosti a obdivu.

Druhým typem jsou „historické“ vesnice, které jsou financovány z veřejných prostředků. Tyto vesnice byly většinou uměle vytvořeny převezením a seskupením zachovalých historických budov z různých okresů. Jsou to ve skutečnosti historická interpretační střediska. „Vesničané“ se strojí po staru, pekař pečou housky, kovář ková podkovy a děvečka dojí krávu. Vesničané jsou ale směsicí zaměstnanců a dobrovolníků. Někdy vypořádají studenti z divadelní školy. Tyto „historické“ vesnice mají pravidelné trhy organických potravin a celou řadu poučných programů zaměřených jak na mládež, tak na dospělé. Ekonomicky se sice nemohou rovnat mennonitským ves-

nicím, ale vzhledem k jejich popularitě, nejsou zpravidla velkou finanční zátěží obcí nebo státu.

Památkové rezervace

Z několika článků, které jsem o České republice přečetl, jsem pochopil, že podobně jako v mnoha jiných zemích, i u nás je většina vesnic víceméně ve stavu pozvolného umírání. Jestliže se probouzejí k životu, tak je to jenom díky neokolonizačním tlakům městské populace. Život, do kterého se vesnice probouzí, má ovšem málo společného s tradicí venkovského života. Lidé, kteří přicházejí do vesnic přilákání unikátním prostředím venkova, svou přítomností, chováním a životním stylem ničí hodnoty, které je na venkov přivábily.

Památkové rezervace jsou jednou z možností, jak zachránit alespoň částečně hodnoty vytvořené předešlými generacemi. Na tomto kontinentě není ochrana památek a lidského přírodního prostředí jednotně ustanovena. Záchrana památek závisí hodně na lokální iniciativě. Za příznivých okolností stanoví památkáři hranice historické rezervace (historical district). Je to zpravidla ta část vesnice nebo města, ve které převládající většina budov unikla zničení nebo nenapravitelné deformaci. Historické budovy a objekty v této čtvrti jsou pečlivě restaurovány se snahou docílit maximální historickou přesnost, ale také je citlivě (neviditelně) přizpůsobit požadavkům soudobého životního stylu.

Zdejší památkáři a urbanisté stále více přijímají názor, že zachránění jednotlivých historických objektů samo o sobě není dostačující. Důležitý je veřejný prostor, nebo lépe řečeno, prožitek veřejného prostoru. Úsilí památkářů se tedy soustřeďuje nejen na rekonstrukci fasád a objektů, ale i na rekonstrukci všech ostatních fyzických a psychických rozměrů daného prostředí. Z tohoto hlediska je nejdůležitější zachování celistvosti původní historické návsi. Památkáři se dnes snaží obrodit veřejný prostor v nejširším slova smyslu tak, aby mohl být vnímán všemi smysly. Budovy zůstávají sice velmi důležitou, ale už ne jedinou částí památkářského úsilí.

Vesnické památkové zóny

V provincii Ontario je památková zóna (special policy district) směsicí budov historických, částečně přestavěných, a budov nedávného data, které svým zaměřením zapadají do celkového rázu dané zóny. V památkových zónách je možno domy restaurovat a upravovat podle měnících se potřeb životního stylu, v některých případech i stavět zbrusu nové budovy (infills). Proto je nezbytné, aby v této památkové, ale dynamické zóně, byla podrobně vypracována pravidla kontrolující údržbu, veškeré úpravy existujících budov a novou výstavbu (design guidelines). Určeny mohou být odstupy od hranice pozemku nebo sousední budovy (setbacks), předepsaná stavební čára (mandatory building line) a maximální výšky budov.

Pro nové stavby (infills) je někdy výhodnější určit geometrie prostoru, který může být vyplněn budovou. Tato „obálka“ (envelope) má tvar a obsah maximálně veliké budovy, která je na daném pozemku povolena postavit. „Stěny“ a „strop“ této obálky mohou být rovné, šikmé nebo i zborcené, jak to situace vyžaduje. Obálka je navržena s ohledem na sousední historickou zástavbu a veřejný prostor.

Dalším omezením může být předepsaný tvar střechy, určení poměru mezi velikostí zasklení a zdí (mass/void ratio), určení „sochařských“ kvalit, tj. poměr mezi stínem a světlem na fasádě pod daným úhlem slunečního světla (light/shadow ratio), a mnoho dalších předpisů a stavebních detailů, jak to charakter určité památkové zóny vyžaduje.

Plánování nové výstavby

Jedním z nejobtížnějších úkolů je plánovat a kontrolovat novou výstavbu. Zápasíme s tím pravděpodobně více zde než v Evropě. Tento kontinent bohužel nemá feudální tradici a proto ani tradici plánování. Ve zdejší formě demokracie je plánování nesmírně obtížné. V minulosti, kromě vybírání daní, se vláda do záležitostí jednotlivců nepletla. Každý občan měl právo postavit si dům a nosit zbraň. To platí víceméně dodnes.

Přes všechny tyto kulturní a politické překážky plánování existuje a nová výstavba je do určité míry řízena. Potíž je v tom, že v demokracii nelze věci nařídit. Demo-

Foto © František Marsálek

Čeká i českou vesnici americko-kanadský osud?

kraticky zvolený politik je mluvčí svých voličů a jeho úkolem je prosazovat co voliči žádají. Jeho hlavním cílem je být znovu zvolen a uvažování o blahu v dlouhodobé budoucnosti je bezpředmětné a většinou na obtíž. Zatímco v diktatuře jednou schválené plány jsou prostě určeny k provedení, v demokracii musí plány schválit skupina navzájem se požírajících radních. Někdy se to po dlouhých tahanicích podaří. Schválené plány jsou však zřídka uskutečněny. Politikové si kupují hlasy udělováním výjimek. Realizace se postupem času stane karikaturou původního záměru.

To je jeden z důvodů, proč plánovači spoléhají stále více na spolupráci občanů na přípravách plánů (public participation). Je to v podstatě druh „přímé“ demokracie. Plán růstu obce (Official Plan) je připraven spoluprací občanů a plánovačů. Zvolení zástupci nemohou dost dobře argumentovat proti spolupráci občanů na přípravách plánů (žijeme přece v demokracii) a je téměř nemožné plán neschválit (neboť hlas lidu promluvil). Schválený plán se tak stane „vlastnictvím“ občanů. Občané (a ne plánovači) hlídají realizaci plánu.

Spolupráce občanů je zdoluhavý proces a má celou řadu forem. V některých případech plánovači připraví několik alternativ, veřejně je vystaví a občané si jenom vyberou, v jiných případech pracují od samého začátku občané společně s plánovači na přípravě jednoho plánu. Veškeré plány, včetně památkových rezervací a památkových zón, jsou dnes výsledkem plánování v přímé spolupráci s občany obce. Bohužel nemáme jinou cestu.

Přirozeně, tato forma plánování nutně vyžaduje celou řadu změn v práci a myšlení plánovače, památkáře a architekta. Především musí být každý profesionál obratným řečníkem a musí být schopen hovořit k obecnostem, které není vždy vlídné. Veřejné přednášení (public speaking) je stejně důležité jako ovládání tužky. Je třeba umět obhájit a „prodat“ myšlenky, které jsou důležité pro budoucí blaho obce. Navíc, zdejší profesionál musí být zároveň sociálním psychologem, aby z kakofonie hlasů byl schopen vydedukovat co chce lid vlastně říci. Účast občanů na plánování (public participation) je sociologický experiment, který má za cíl dosáhnout obecného prospěchu uspojo-

ním sobeckých a krátkodobých zájmů jednotlivců.

Soudobý venkovský dům

Soudobá generace jak v České republice, tak i v Kanadě vyžaduje nové formy bydlení pro nový životní styl. Nové technologie a materiály umožňují uspokojit prakticky jakoukoli potřebu. Zároveň jsme ale obtěžkáni nutností řešit zbrusu nové problémy, jako např. znečištění vzduchu a vody, ztráty přírodního a kulturního bohatství. Je třeba se zamyslet nad úlohou a posláním soudobého venkovského domu. Ideální soudobý dům by měl být úsporný z hlediska spotřeby energie (zde v našem ledovém království máme solární, super-izolované domy, které je možno vytápět cigaretovým zapalovačem). V souladu s tradicí venkovského obydlí by měl být soudobý venkovský dům „autonomní“ (autonomous house, integral house), který funguje (téměř) nezávisle na komunálním rozvodu elektřiny, vody, plynu a kanalizaci. Navíc je snad nejdůležitější, aby soudobý dům měl co nejmenší negativní dopad na přírodní okolí (clean environmental bill).

Po léta jsme zde usilovali, někde dokonce i s úspěchem, aby tak jako v minulosti byl nový venkovský dům „regionální“. To znamená, aby byl navržen s ohledem na lokální kulturně-historické kořeny, lokální topografii a lokální podnebí. Za ideálních okolností architekti znající problematiku venkova dané oblasti vypracují řadu prototypů pro určitou obec nebo kraj. S pomocí občanské spolupráce se pak tyto schválené prototypy stávají závazné pro výstavbu obce.

Stavitelé a stavební podnikatelé

Zde, stejně tak jako všude jinde, je populárním sportem intelektuálů házet bláto na stavebníky a podnikatele. Je však omylem vidět v podnikateli nepřítel veřejného blaha. Trvalo to nějaký čas, než si zdejší plánovači plně uvědomili situaci stavebního podnikatele. Podnikateli je zcela jedno jestli staví správný nebo nesprávný dům. Dům je zboží. Obchodník musí prodat zboží, které zákazník požaduje za cenu, kterou je zákazník ochoten zaplatit. Když neprodá, zbankrotuje. Není

tedy divu, že stavebník se odmítá podřídit komplikovaným pravidlům, když má podezření, že jeho konkurence se podřídit nemusí. Je proto třeba mít železné záruky, že pravidla hry platí pro všechny, a že nebudou porušena manipulovaným politickým procesem. Ztratili jsme mnoho bitev, než nám došlo, že občanská spolupráce na plánování (public participation) se neobejde bez účasti stavebníků, zainteresovaných podnikatelů, obchodníků a všech, kteří tvoří ekonomickou páteř dané komunity.

Kupující veřejnost

Často také slyšíme, že současný zoufalý stav venkova je zaviněn kupující veřejností. Technicky je to pravda. Je však nutno si uvědomit, že člověk zřídka kdy udělá průzračnou pitomost, aniž by k tomu měl důvod. Zákazník vědomě nekoupí předražené, nekvalitní nebo zkažené zboží. Jeho rozhodnutí je závislé na informacích, které má k dispozici. Většina kupující veřejnosti je obětí masového vyplachování mozků reklamou. Jedinou

obranou je systematické rozšiřování správných informací, osvěty a reklamy. Vzhledem k tomu, že plánování je politický proces, je třeba rozšířit osvětu na všechny složky zúčastněné ve výstavbě venkovských obcí. To je důležitý úkol nejen v České republice, ale i u nás v Kanadě a na celém světě.

Závěrem bych ještě rád zdůraznil, že situace však není zdaleka ztracená. Máme mnoho důvodů být optimističtí. Jedním z nich je, že jsme pravděpodobně první generace v historii lidstva, která se tak upřímně a nadšeně obdivuje práci předšlých generací. Nikdy v minulosti jsme nebyli ochotni mobilizovat v takovém měřítku hmotné a intelektuální síly k záchraně křehkého dědictví a uchovat je pro příští pokolení.

*Architekt Vladimír Matuš
Toronto, Kanada*